

Leviathan – filosofian hauskimpia suurklassikoita

Tuomo Aho

"Hobbes, Thomas (1588–1679), englantilainen filosofi ja valtioteoreetikko. H:n mukaan ihmiset ovat luonnontilassa sodassa toisiaan vastaan ja vain itsesäilytysvaisto saa heidät solmimaan yhteiskuntasopimuksen, jolla valta luovutetaan suvereenille hallitsijalle. Pääteos "Leviathan". (Mitä-Missä-Milloin-Tietosanakirja 1991, s. 273.). Luulen, että tämä hakusana esittää varsin hyvin sen mielikuvan, joka yleissivistyksen saaneella suomalaisella on Hobbesista. Koetan seuraavassa hieman rikastaa tätä käsitystä. Koska Leviathan on äskettäin ilmestynyt suomeksi, keskityn niihin teemoihin, jotka ovat siinä esillä, ja jätän Hobbesin fysikaaliset teoriat sivuun.

Thomas Hobbes on sellainen filosofi, josta kerrottaessa on pakko viitata hänen historialliseen ympäristöönsä. Hän syntyi 5.4.1588 Wiltshiressä epäonnistuneen maalaispapin poikana; varhain hän joutui kasvatusisän huostaan, pääsi koulutielle, menestyi ja suoritti 1608 bachelor-tutkinnon Oxfordin arkkipanholissa yliopistossa. Silloin hän sai toimen ylhäisen Cavendishin suvun palveluksessa kotiopettajana, apulaisena ja sihteerinä. Cavendishit olivat siitä asti hänelle pysyvä turva ja kiintopiste. Heidän luonaan Hobbes opiskeli ja tutustui Englannin sivistyneistöön, ja nuorten lordien kanssa hän teki kolme monivuotista kiertomatkaa Euroopassa. Vasta yli 40-vuotiaana hän innostui omaan tieteelliseen työhön. On kaksi kuuluisaa, luultavasti luotettavaa anekdoottia tämän heräämisen syistä: Hobbes luki Eukleidesta ja oivalsi äkkiä loogisen, demonstriativisen tieteen mahdollisuuden. Toiseksi, hän kuuli, kuinka oppineet väittelivät eivätkä saaneet selville, mitä aistimukset ovat. Niinpä hän alkoi harkita, ovatko ajatukset yksinkertaisesti materian liiketilan muutoksia. 1630-luvun lopulla hän alkoi suunnitella trilogiaa, joka esittäisi eksaktisti fysikaalisen luonnon, ihmisluonnon ja sosiaalisen maailman peruslait.

Mutta historiallinen tilanne sekoitti Hobbesin suunnitelmat. Englannissa Henrik VIII:n aikana ylhäältäpäin toteutettu reformaatio oli luonut protestanttisen valtionkirkon, mutta jyrkät uskonnolliset ristiriidat jäivät jäljelle. Suuren Elisabetin ajan jälkeinen poliittinenkin tasapaino alkoi rakoilla, ja 1630-luvulla kuninkaan ja parlamentin välille kärjistyi ankara konflikti. 1640 Hobbes päätti lähteä pakoon pahaenteista poliittista tilannetta ja muutti Pariisiin, jossa hän pian pääsikin arvostetuksi jäseneksi tieteellisiin seurapiireihin.

Englannin sisällissota puhkesi 1642, ja monimutkaisten vaiheiden jälkeen tuloksena oli tasavaltalaisten täydellinen voitto. Perinteisen maailmanjärjestyksen ystävät tyrmistyivät tästä prosessista, jonka symbolinen huipentuma oli Kaarle I:n teloittaminen 1649. Varmaankin Englannin vallankumouksen takia yhteiskuntafilosofia sai keskeisen sijan Hobbesin ajattelussa. Vuosina 1649–1650 hän kirjoitti pääteostaan Leviathan, joka ilmestyi vuonna 1651.

Se rikkoi hänen välinsä joka suuntaan. Herjaamalla katolista kirkkoa hän suututti ranskalaiset. Toisaalta hänen radikaali teoriansa oli aivan muuta kuin se ongelmaton kuninkuus Jumalan armosta, johon englantilaiset rojalistiemigrantit uskoivat. He sulkiivat Hobbesin pois joukostaan, ja 1652 hän palasi Englantiin, pitäen kuninkuuden asiaa menetettyinä. Hän jatkoi filosofointiaan fysiikan, metafysiikan ja tieto-opin parissa. Englannissa Cromwellin tasavaltaa seurasi Stuartien restauraatio vuonna 1660. Tuolloin Hobbesin asema oli aluksi varsin hyvä, sillä Kaarle II itse suhtautui häneen suopeasti. Useilla kirjoillaan ja polemiikkeillaan hän oli kuitenkin saanut erittäin huonon maineen uskonnollisissa piireissä. Kun ilmapiiri sitten vähitellen muuttui ankarammaksi, Hobbes lienee ollut välillä henkilökohtaisessa vaarassa, eikä hän enää voinut julkaista teoksiaan. Silti hän kirjoitti viimeisiin vuosiinsa asti. Hän kuoli 91-vuotiaana 4.12.1679.

Ehkä on syytä vielä luetella Hobbesin keskeiset teokset: Little Treatise (1630-luku), Elements of Law (1640), "III objektiot" Descartesin Meditaatioihin (1641), De cive (1642), Leviathan (englantilainen laitos 1651, latinalainen 1668), De corpore (1655), De homine (1657), A Dialogue of the Common Law of England (1666), Behemoth (1670). Kolme latinankielistä kirjaa edustavat alkuperäistä trilogiasuunnitelmaa filosofian kokonaisuutena, Behemoth on erikoislaatuinen kommentoitu historia Englannin vallankumousajasta.

Yhteiskuntasopimus rauhantilan edellytys

Leviathanin tunnetuin sisältö on teoria luonnontilasta, yhteiskuntasopimuksesta ja suvereenista. Vaikka Hobbesilla oli näissä asioissa edeltäjiä, hän oli ensimmäinen, joka esitti näkemysensä yhtenäisessä muodossa ja täydellä systemaattisella voimalla. Hän aloittaa ihmisen luonnosta psykologisista ominaisuuksista ja antaa perusteellisen kuvan niistä "mielenliikutuksista" ja luonteenpiirteistä, jotka yksilön toimintaa ohjaavat. Johtopäätöksenä on, että ihmisille on luonnollista oman edun tavoittelu ja keskinäinen epäluottamus. Siitä seuraa, että luonnontila, siis tila, jossa mikään auktoriteetti ei kontrolloi ihmisiä, on kaikkien sotaa kaikkia vastaan. Kuten Hobbes kuuluisimmassa lauseessaan toteaa, siinä tilassa "vallitsee ainainen pelko ja väkivaltaisen kuoleman vaara, ja ihmisen elämä on yksinäinen, kurja, häijy, raaka ja lyhyt".

Mutta "järki ehdottaa käytännöllisiä rauhan periaatteita, joista ihmiset saattavat päästä yhteisymmärrykseen". Nämä periaatteet ovat luonnollisia lakeja – toisin sanoen lakeja, joiden yleispätevyys on ilmeistä pelkän luonnollisen järjen avulla. Luonnollisista laeista ensimmäinen kuuluu: "Jokaisen ihmisen pitäisi edistää rauhaa sikäli kuin hän voi toivoa sen saavuttavansa, ja ellei hän voi sitä saavuttaa, hän saa etsiä ja käyttää kaikkia sodan apuneuvoja ja keinoja." Ja toinen luonnon laki: "Ihmisen tulee suostua, jos toisetkin suostuvat, luopumaan tästä oikeudesta kaikkeen, sikäli kuin se on hänestä rauhan ja itsepuolustuksen vuoksi välttämätöntä, ja tyytyä sellaiseen vapauteen toisia kohtaan, jonka sallisi toisille itseään kohtaan."

Näiden kahden periaatteen avulla Hobbes johtaa koko joukon yksityiskohtaisempia luonnollisia lakeja, joiden noudattaminen on rauhanomaista sosiaalista elämää varten tarpeellista. Mutta tärkein seuraus on ajatus yhteiskuntasopimuksesta.

Luonnontilassa ihmiset taistelevat keskenään, ja se on myös täysin oikeutettua. Luonnollinen järki taas kehottaa saattamaan voimaan rauhan, mutta siihen erilliset ihmiset eivät kykene. Ainoa keino saavuttaa rauhantila on yhteiskuntasopimus, jolla ihmiset perustavat yläpuolelleen keinotekoisen persoonan, suvereenin. On huomattava, että he tekevät sopimuksen vain keskenään – suvereenia ei mikään sitoumus velvoita. Ja sopimuksen sisältönä on, että he yksissä tuumin luopuvat omista entisistä persoonallisista oikeuksistaan ja luovuttavat ne suvereenille. Näin syntyy yhteiskunta. (Hobbes ei ajatellut tätä päättelyä historialliseksi kuvaukseksi, vaan teoreettiseksi selitysmalliksi.)

Yhteiskuntamuotoja on periaatteessa kolme, sen mukaan, millainen on "se persoona, joka edustaa koko ihmisjoukkoa ja sen jokaista jäsentä". Tuo persoona voi olla yksi ihminen, tai kaikkien halukkaiden kokous, tai määrätyn ryhmän kokous.

Näitä järjestelmiä vastaavat yhteiskuntamuodot ovat monarkia, demokratia ja aristokratia. Toisin kuin usein sanotaan, Hobbes ei suinkaan pitänyt monarkiaa ainoana oikeana suvereenina.

Demokratia ja aristokratia olivat hänestä aivan yhtä päteviä suvereniteetin muotoja – tosin käytännön syyt tekevät monarkiasta turvallisimman. Mutta olipa suvereenin konkreettinen muoto mikä tahansa, sen olemukseen kuuluu joka tapauksessa absoluuttinen valta. Hobbesin argumenttiin liittyy tässä hyvin ongelmallisia ajatuskulkuja siitä, kuinka suvereeni, luotu keinotekoinen persoona, edustaa välttämättä rajoituksetta perustajiensa persoonia ja saa siksi myös kaiken mahdollisen auktoriteetin muun auktoriteetin kadotessa.

Kieltämättä Hobbesilla on taipumusta hekumoida hallitsevan yhteiskunnan kaikkivaltiudella, kun hän nimeää sen

Leviathaniksi viitaten raamatunlauseeseen (Job 41): "Ei ole sille vertaa maan päällä. Luoja jätti sen pelkoa vaille.

Vahvimpiakin se ylväänä katsoo, ja on kaikkien ylpeyden lasten kuningas." Ja yhteiskuntaruumiissa "suvereniteetti on keinotekoinen sielu, joka antaa elämän ja liikkeen koko ruumiille".

Suvereenin olemuksesta Hobbes johtaa huolellisesti joukon piirteitä, jotka suvereenille välttämättä kuuluvat. Eräät ominaisuudet liittyvät suvereenin vapauksiin: suvereeni nimittäin saa vapaasti ja mielensä mukaan säätää lait, käyttää tuomiovaltaa, päättää sodasta ja rauhasta, nimittää viranhaltijat, ja niin edelleen. Toinen tärkeä ominaisuus on se, että alamaiset eivät voi esittää suvereenille mitään vaatimuksia. Alamaiset eivät voi muuttaa hallitusmuotoa, suvereenia valtaa ei voi menettää, eikä kukaan voi syyttää mitään suvereenin ratkaisuja. Alamainen voi edellyttää ainoastaan, että suvereeni hoitaa tehtävän, jota varten se on luotu: toisin sanoen, että suvereenin miekka ylläpitää rauhaa ja turvallisuutta. Jos tämä ei onnistu, yhteiskunta hajoaa, alamaiset vapautuvat velvollisuudestaan ja tilalle voi astua uusi

suvereeni (kuten valloitetuissa maissa – tai Englannin vallankumouksessa). Erityisesti vaatimukset yhteiskuntajärjestyksen muuttamisesta ovat aina tuomittavia. On kiinnostavaa, että vaikka Hobbes pitää valtiota pelkkänä instrumenttina, joka palvelee kansalaisten etua (eli fyysistä ja taloudellista turvallisuutta), hän päätyy tunnollisesti päätellen lähimain despoottiseen yhteiskuntanäkemykseen. Kuten tunnettua, yhteiskuntasopimusteoria on ollut sitten yksi yhteiskuntafilosofisen tradition kestävimpiä teemoja. Se on tullut esille yhä uudelleen ja yhä uusissa muodoissa, sellaisillakin teoreetikoilla, joiden ajattelutavat muuten poikkeavat suuresti toisistaan. Hobbesin varhainen, pelkistetty versio saattaa kuitenkin olla kaikkein vaikuttavin.

Hobbes – johdonmukainen materialisti

Se aihepiiri, jota edellä on lyhyesti kuvailtu, vie vain noin kolmanneksen Leviathanista – suunnilleen I osan lopun ja II osan neliosaisessa kirjassa. Kirjan muu sisältö ei ole läheskään yhtä kuuluisa, mutta siinä on mukana lukuisia kiinnostavia alueita, joista koetan luetella tärkeimpiä. Teos nimittäin koskettaa monia filosofian aloja, joiden käsittelyä Hobbes käyttää yhteiskuntateoreettisten argumenttiansa tueksi ja joista hänellä on myös omintakeista sanottavaa.

Hobbes on johdonmukainen materialisti. Tämä oli hänen aikanaan lähes ainutlaatuista. Ja on hämmästyttävää, että hän ei milloinkaan kovin selvästi perustellut tätä vakaumustaan, vaan näyttää pitäneen sitä lähes itsestään selvänä. Hänen mielestään on olemassa vain aineellisia kappaleita, joita koskevat fysiikan lait, ja kaikki tapahtumat ovat kappaleiden liikkeitä. Fysikaalisissa teoksissaan hän kehittää tätä maailmankuvaa, mutta hänen fysiikkansa on jokseenkin spekulatiivista eikä selkeiden fysikaalisten tai matemaattisten lakien keksiminen ole hänen aliansa; sen sijaan hän kyllä yhdistää kaikki filosofiset mielipiteensä materialismiin.

Leviathanissa hän tarvitsee materialismia ihmiskäsityksensä perusteeksi. Ihmiset (kuten enkelitkin!) ovat aineellisia, eikä sieluja ole olemassa. Materialismiin liittyy luontevasti hänen determinisminsä. Siitä hän joutui kuuluisaan kiistaan piispa Bramhallin kanssa. Hobbes on ensimmäisiä, joka lausuu selvästi nykyisin suosittua kannan, että täysi determinismi ei ole ristiriidassa valitsevan subjektin vapauden kanssa.

Pienen tuttavapiirin ulkopuolella Hobbesia ei Englannissa kukaan kannattanut, ja hänestä tuli yleisesti tunnettu turmelevan filosofin perikuvana. Kymmenissä julkaisuissa hyökättiin häntä vastaan. Kannattaa huomata, että tämä Leviathanin reseptio koski poliittista teoriaa vain toiseksi ja toissijaisesti.

Ensimmäinen pahennuksen aihe oli Hobbesin radikaali materialismi, johon kaikki arvostelijat tarttuivat, koska heistä se oli sekä vastoin selviä tosiasioita että moraaliton. Useimmiten he vielä lisäsivät, että Hobbesin filosofia johtaa ateismiin.

Mitä Hobbes itse asiassa ajatteli jumaluusopista? Leviathanin jälkipuolisko, jota nykyisin harvoin luetaan, on kirjoitettu huolellisesti kristilliseen muotoon. Siinä pyritään osoittamaan, että esitetty yhteiskuntakäsitys on kristillisen sanoman mukainen, ja tueksi tuodaan satoja raamatullisia viittauksia.

Samalla Hobbes kuitenkin joutuu pohtimaan systemaattisen teologian kysymyksiä, aina kolminaisuuteen ja viimeiseen tuomioon asti, ja antaa niissä usein erittäin yllättäviä tulkintoja vakiintuneille dogmeille. Kaikkiaan koko pitkässä diskussiossa on vahvasti satiirinen tuntu. On kyseenalaista, missä määrin Hobbes lainkaan uskoi laatimaansa teologiseen järjestelmään.

Se on kuitenkin hyvin kiinnostava. Sille on ominaista rationalisoiva pyrkimys ja mysteerien karsiminen. (Hobbes on myös selvästi mielissään, kun hänelle tarjoutuu turvallinen tilaisuus rienata uskontoa, kuten ehtoollisopin kohdalla.)

Siitä Hobbes lienee uskonut jonkinlaisen ensimmäisen syyn olemassaoloon. Kuitenkaan Jumalasta ei voida tietää mitään, vaan kaikki, mitä Jumalasta sanotaan, on ymmärrettävä pelkästään kunnioituksen ilmauksiksi vailla totuussisältöä.

Leviathanissa on modernia sosiologiaa ennakoiva illuusioton ja ivaallinen luku uskonnosta sosiaalisena instituutioon ja myös historiallista raamatuntutkimusta ennakoiva jakso.

Laajakantoisin uskonnollinen kannanotto on se, että yhteiskunnan uskonto on suvereenin vapaasti määrättävissä. Vain valtiollinen auktoriteetti voi säätää, millaista uskontoa yhteiskunnassa on harjoitettava, vaikka salaiset uskonnolliset mielipiteet ovatkin itse kunkin yksityisasia.

Näin Hobbes sulauttaa yhteen valtiollisen ja kirkollisen, maallisen ja hengellisen sfäärin. Hän pyrkii osoittamaan raamatun sanan avulla, että jumalalliset, ilmoitetut määräykset olivat itse asiassa Israelin valtiollisia lakeja. Jumala oli nimittäin täysin kirjaimellisessa mielessä Israelin kansan suvereeni hallitsija, kuten Mooseksen aikana tehty sopimus säätö. Ja Jumalan käskyt, joita Mooses ja ylipapit välittivät kansalle,

olivat normaalia lainsäädäntöä. Tämä olotila rikkoutui vasta, kun kansa kapinoi ja otti Saulin ensimmäiseksi kuninkaakseen. Sitten maallisilla suvereeneilla on aina ollut jumalallinen valta, koska sekä järki että ilmoitettu sana osoittaa, että meidän tulee olla absoluuttisesti kuuliaisina suvereeneillemme. Eräs kiintoisa seuraus Hobbesin analyysistä liittyy kirkon asemaan. Hänen johtopäätöksensä vaatii itse asiassa kirkon lakkauttamista. Yhteiskunnassa ei voi olla valtiollisen auktoriteetin lisäksi kirkollista auktoriteettia. Kuten hän kirjan lopussa vihjaa, kaikki kirkon organisaatio olisi korvattava vapaamuotoisella uskovien yhteydellä. Tietääkseni filosofit eivät ole viime aikoina puuttuneet kysymykseen kirkon lakkauttamisesta. Hobbesin argumentteihin olisi ehkä syytä kiinnittää uutta huomiota.

"Joutavan filosofoinnin pimeys"

Leviathan alkaa psykologiasta, ja erityisesti kaikkein yksinkertaisimmista ilmiöistä, fysikaalisten ärsykkeiden aiheuttamista liikkeistä aistinelimissä. Aistimukset aiheuttavat ruumiissa erilaisia värähtelyjä, joita sanotaan ajatuksiksi. Toisaalta eräät aivojen ominaisuudet ovat luonteenpiirteitä. Vaikka tämä Hobbesin psykologian perusta on karkea ja epämääräinen, sovellutuksissa hän osoittaa harvinaisen terävää psykologista silmää. Luonteenpiirteiden ja mielenliikutusten analyysi on kirjallisesti loistelias. Psykologinen tutkimus on mukana, koska se johtaa kuvaan ihmisen luontaisista käyttäytymismotiiveista ja epäsosiaalisesta luonnonlaita. (On kuitenkin väärinkäsitys, että Hobbesin mukaan kaikki käyttäytyminen olisi vain egoistista.)

Teoksessa on myös pari historiallisesti jännittävää ekskursssia kielifilosofian ja logiikan alalle, joskin Hobbes käsittelee niitä enemmän muualla. Hobbesin aika oli logiikan lamakautta. Hobbesin ehdotukset kiinnostavat siinä ympäristössä huomiota rohkeasti yleistävinä ja eksplisiittisesti ajateltuina, vaikka niiden sisältö näyttää jälkepäin virheelliseltä. Hän oli äärimmäinen nominalisti; "maailmassa ei ole mitään muuta universaalista kuin nimet". Nimien merkitys perustuu hänen mukaansa viime kädessä mielivaltaiseen määritelmään. Lauseet saadaan yhdistämällä nimiä, ja päättely tapahtuu laskennallisilla operaatioilla, joilla näitä nimikomplekseja verrataan. Klassista logiikkaa Hobbes ei arvosta, sen sijaan hän ihaillee intohimoisesti geometriaa. (Ei ole aivan aiheellonta, että tietokonefilosofit ovat nähneet Hobbesissa edeltäjän.) Eräs erityinen aihepiiri, jolla Leviathanin yhteiskuntakäsitys on vaikuttanut, on oikeusfilosofia. Hobbes sisällyttää koko lainsäädännön ja oikeuslaitoksen samaan suvereenin alaiseen yhteiskuntajärjestykseen kuin kaikki muutkin valtiollisen laitokset. Tämä kanta, jota hän kehittää myöhäisessä Dialogue-teoksessaan, vei hänet vastakkain englantilaisen ennakkotapauksiin nojaavaan oikeusajattelun kanssa. Hobbesin mielestä ei ole mitään sinänsä oikeita lakeja, vaan lait on säädetty päätöksellä, periaatteessa mielivaltaisesti, ja niiden tulkintakin on suvereenin määrättävissä. Näin argumentoidessaan Hobbes on tarjonnut lähtökohtia myöhemmälle oikeuspositivismille.

On vielä erikseen mainittava kirjan viimeinen osa, "Pimeyden valtakunnasta". Sille ei ole filosofisten klassikkotekstien joukossa juuri vertauskohtia. Pimeyden valtakuntaan kuuluvat järjen valon viholliset. Hobbesin hyökkäys on muotoiltu kohdistumaan ensi sijassa katolista kirkkoa vastaan, mutta on helppo nähdä, että se koskee myös yleisemmin uskonnollisia ja taantumuksellisia harhaluuloja. Kaikkein riemukkain on luku, jossa hän herjaa "joutavan filosofoinnin ja tarunomaisten perinteiden tuomaa pimeyttä"; siinä aiheena on se, mitä tieteessä tapahtuu, ja johtopäätöksensä on, että suuri osa silloisesta akateemisesta tieteenharjoituksesta on paitsi järjetöntä myös suorastaan vahingollista.

Leviathanissa kiinnittää pakostakin huomiota sen epänormaalin laaja aihepiiri: mukana on aivojen värähtelyä, profeettojen unia, tuomiopäivän jälkeisiä järjestelyjä. Mutta tämä liittyy siihen piirteeseen, jonka vuoksi teoksesta tuli eräs yhteiskuntafilosofian kulmakivi ja jonka vuoksi se täytyy yhä muistaa, vaikka monet sen teeseistä on hylätty. Se on nimittäin tarkoitettu tieteelliseksi teokseksi, jossa päättely etenee täsmällisesti, aukotta ja demonstratiivisesti kaikkein yksinkertaisimmista asioista yhä monimutkaisempiin. Kaikki moninaiset elementit ovat mukana rakentamassa kokonaiskuvaa, jonka oli määrä olla yhtenäinen selitysvoimainen teoria. Tässä suhteessa Hobbesin visio oli yhteiskuntatieteessä uusi ja filosofiasakin harvinaisen laajakantoinen.

Olisi väärin jättää lopuksi mainitsematta Leviathanin kirjallinen merkitys. Vastustajatkin joutuivat tunnustamaan sen kirjalliset

ansiot, ja se on sittemmin aina luettu englantilaisen proosan klassikkojen joukkoon. Sillä oli aikoinaan melkoinen kirjallinen vaikutus. Hobbesin tyylistä voi täysin nauttia vain alkukielellä; se on persoonallista barokkityyliä, joka toisaalta tavoittelee voimaa ja täsmällisyyttä, toisaalta ilakoi ilkeillä ja sarkastisilla käänteillä. Leviathania voi hyvin lukea pelkästään siitä syystä, että se on filosofian suurklassikoista hauskimpia.

Kirjoittaja on filosofian tohtori, joka työskentelee tutkijana Helsingin yliopiston Filosofian laitoksella. Hänen suomentamanaan ilmestyi alkuvuodesta Thomas Hobbesin teos "Leviathan eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta" (Vastapaino 1999).

